

Ekonomik Kalkınmadan Ekolojik Felaketlere: Çin'in Kuşak-Yol İnisiyatifinin Merkezi Asya'ya Olası Çevresel Etkileri

Fatih Bilal GÖKPINAR*

Öz: Bu çalışmanın amacı, Merkezi Asya'daki su sorunlarını Aral Gölü'nün çölleşme süreci üzerinden açıklamak, bunun yanında Çin'in girişimleriyle ortaya çıkan Kuşak Yol projesinin bölgedeki ekolojik sorunları daha da derinleştirme riski taşıdığını, Yeşil Teori'nin perspektifiyle ortaya koymaktır. Bu amaçla, çalışmanın ilk bölümünde Yeşil teori ve temel varsayımları üzerinde durulacaktır. Yeşil teorinin ekonomik ve siyasi olarak üzerinde durduğu temel prensipler açıklanarak, Merkezi Asya'daki çevre sorunlarının bu teorik perspektifle analiz edilmesinin önü açılacaktır. Ardından, Sovyetler Birliği'nin ekonomik büyümeyi amaçlayan devlet merkezli politikaları sonucunda Merkezi Asya'da ortaya çıkan ekolojik problemlere yer verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise, bir başka ekonomik büyüme ve devlet merkezli proje olan Çin'in Kuşak-Yol projesi temel prensipleriyle açıklanacak, projenin ekonomik büyümeyi sağlarken sebep olabileceği ekolojik felaketlere değinilecektir. Sonuç olarak, geçmişte Sovyetler Birliği'nin bölgenin ekolojik güvenliğine verdiği onarılması imkânsız tahribatın, günümüzde de Çin'in başrolünde olduğu bir ekonomik proje sonucunda tekrarlanabileceği sonucuna varılacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Yeşil Teori, Aral Gölü, Su Sorunları, Kuşak-Yol Projesi, Çin*

From Economic Development to Ecological Disaster: Possible Environmental Consequences of China's Belt-Road Initiative on Central Asia

Abstract: The aim of this study is to analyze the draining of the Aral Sea and failed international cooperation efforts within the context of the Green Theory. Moreover, the study also aims to reveal that the Belt and the Road Initiative, led by China, can deepen the region's ecological problems in the upcoming years. For this purpose, Green Political Theory and its basic assumptions will be examined in the first chapter. Explaining the green theory's main pillars will help us understand

*Bursa Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora öğrencisi.
E-Posta: fbgokpinar@uludag.edu.tr; Gönderim Tarihi: 05 Ocak 2021, Kabul Tarihi: 10 Ocak 2021

Central Asia's environmental problems from an ecological perspective. Then, the reasons for the draining of the Aral Sea and the damaging effects of state-based policies will be set forth. In the following chapter, China's Belt-Road project, which is another economic growth and state-centered project, will be explained with its fundamental principles, and the ecological disasters that the project may cause will be mentioned. As a result, it will be concluded that the irreparable ecological damage inflicted by the Soviet Union can be replicated as a result of the Belt and the Road Initiative of China.

Keywords: *Aral Sea, Green Theory, Water Scarcity, BRI, China*

Giriş

Dünyada yaşamın temelini oluşturan tatlı su kaynakları gerek küresel ısınma gerekse aşırı veya yanlış kullanım sonucunda hızla tükenmekte ve birçok insan ve diğer canlı formlarının doğal habitatları yaşamı destekleyemeyecek duruma gelmektedir. Günümüzde 1 milyardan fazla insanın suya erişim sorunu yaşadığı, BM'nin yaptığı araştırmalarda ortaya konmuş durumdadır (<https://www.un.org>). Bu sayının 2050 yılına kadar en az iki kat artması beklenmektedir. Su kaynaklarındaki azalma, aynı zamanda gıda kıtlığı, tarımsal üretim gibi birçok farklı alanı da tetiklemekte ve bu sorunlar daha büyük krizler de yaratabilmektedir. Ayrıca su kıtlığının yaşandığı bölgelerde ekonomik kriz, iç savaş ve toplu göçlerin tetikleniyor olması, sorunu bir kat daha önemli kılmaktadır.

Devletlerin aksine doğal su kaynaklarının politik sınırları takip etmiyor oluşu, bu sorunlara uluslararası bir boyut da katabilmektedir. Bu durumlarda, devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri, su sorunlarının çözümünde daha da önemli bir hal almaktadır. Ancak ulusal düzeyde de uluslararası düzeyde de olsa, temel olarak su sorunlarının ortaya çıkış sebepleri birbirlerine oldukça benzerlik göstermekte, ancak birçok devletin çözüme birlikte ulaşmaya çalıştıkları durumda çözüm stratejileri farklılaşmaktadır.

Su sorunlarının günümüzde en çok yaşandığı bölgelerden bir tanesi Merkezi Asya'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bölgede kurulan devletler, ulus inşası, kurumsallaşma gibi problemlerin yanında, daha önce bir devlet içi problem olan, ancak mevcut durumda uluslararası bir mahiyet kazanan su sorunlarıyla da baş başa kalmışlardır. 1960'lı yıllardan itibaren Sovyetler

Birliği'nin öncülüğünde bölgenin temel su kaynaklarının son derece bilinçsizce kullanılması ve bölge ülkelerinin üretim kapasitelerini artırmak adına uygulanan politikalar, bölgeyi su fakiri bir bölgeye dönüştürmüştür (Sorrel, 2016: 98). Bu sorunların en önemlilerinden bir tanesi de Aral Gölü'nün kurumasıdır. 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin, silah üretimi ve tekstil alanında üretim kapasitesini artırmak adına Özbekistan ve çevresini bir pamuk cennetine dönüştürmek adına geliştirdiği projeler sonucu, Aral Gölü'nü besleyen ve bölgenin iki temel su kaynağı olan Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin rotaları değiştirilmiştir. Aral Gölü'nü besleyen bu iki nehrin yollarının değişmesi sonucunda Aral Gölü günbegün daha fazla kurumuş, nitekim günümüzde yerini büyük ölçüde kurak çöl arazilerine bırakmıştır. Bu durum bölgenin doğal dengesinin bozulmasına, birçok canlının neslinin tükenmesine, bölge insanların kıtlıkla boğuşmasına, dünyaya engelli olarak gelen çocuk oranının artmasına, zorunlu göçlere ve daha birçok soruna sebep olmuştur (Bennion-Richard, 2007: 1105-1106). Bölgenin yeni devletleri bu sorunu çözmek adına birçok uluslararası işbirliği çabasında bulunmuş ancak bu çabalar olumlu sonuçlar vermemiştir. Devletlerin bu çevresel sorunu çözmekten ziyade kendi çıkarlarını korumaya yönelik bir anlayışla geliştirdikleri politikalar, sonuç olarak Aral Gölü'nün çölleşmekten kurtarılmasına engel olmuştur.

Merkezi Asya'da ekolojik güvenliği tehdit eden tehlikelerden bir tanesi de günümüzde Çin'in önderliğinde başlatılan Kuşak-Yol Girişimi'dir. Yeni inşa edilecek karayolları ve raylı taşımacılık üzerinden Çin ile Avrupa'yı birbirine bağlayarak tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırmayı amaçlayan Çin, özellikle 2010'lu yıllardan itibaren bu projeyi hayata geçirmek adına önemli girişimlerde bulunmuş, Merkezi Asya'daki tüm devletlerle önemli ekonomik anlaşmalara imza atmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ekonomik ve siyasi amaçları açısından son derece büyük bir öneme sahip olan Kuşak-Yol projesi, Merkezi Asya devletleri açısından da ekonomik olarak büyük bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde ekonomik faaliyetleri doğal kaynak rezervlerine dayanan Merkezi Asya devletleri, bu sebeple Çin'in bu girişimini büyük bir hevesle ve umutla karşılamışlardır. Ancak, tıpkı Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş döneminde Aral bölgesinde uyguladığı ekonomik çıkarları ön plana alan politikalar gibi, Kuşak-Yol Projesi de ekolojik açıdan büyük bir tahribat yaratabilecek ve

orta ve uzun vadede bölgenin ekolojisine daha da büyük zarar verebilecek potansiyele sahiptir.

Buradan hareketle, devletin çıkarlarını merkezine alarak bölgenin geçmişinde büyük bir yaraya sebep olan politikaların, Kuşak-Yol Projesi ile birlikte tekrarlanma ve yeni ekolojik sorunlar yaratma tehlikesi barındırdığı, bu makalenin temel savları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu makalenin amacı, öncelikle bölge ülkelerinin Aral Gölü politikalarında yaptıkları hataları ekomerkezci bir perspektifle açıklamak, buradan hareketle Kuşak-Yol Projesi'nin sebep olabileceği sonuçlara dikkat çekmektir.

Buradan hareketle, çalışmanın ilk bölümünde, Yeşil teorinin ekolojiyi temel alan bakış açısına yer verilecek, arkasından ekonomik büyüme ile ekolojik tahribat ilişkisi ortaya konulacaktır. Doğaya yalnızca araçsal bir anlam atfeden devlet temelli yaklaşımların, ekolojik güvenliğin üzerindeki asıl tehdit olduğu ve bu sorunun çözümünün devletlerin merkezinde olduğu bir yapıyla sağlanmasının mümkün olmadığı, Yeşil teorinin perspektifi ile ortaya konulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Aral Gölü'nün kuruma süreci ve bunun oluşturduğu sorunlar, ayrıca devletlerin Aral Gölü'nü kurtarmak için sarf ettikleri çabalar, tarihsel sırasıyla ele alınacaktır. Son olarak ise, Çin'in önderliğinde neredeyse tüm Merkezi Asya'nın geleceğinde önemli bir rol oynayacak olan Kuşak-Yol projesi ve sebep olabileceği ekolojik sorunlar, Yeşil perspektifle incelenecektir. Bu sayede, Sovyetler Birliği döneminde uygulanan ve ekolojik güvenliği sağlayamayan politikaların, Kuşak-Yol Projesi ile beraber tekrar edilme ihtimali ve projenin bölgeye getireceği riskler ortaya konmuş olacaktır.

Çevresel Bozulmalar ve Yeşil Teori

İnsan ile doğa arasındaki ilişki, ilk çağ toplumlarından beri siyaset biliminin ve felsefenin de önde gelen konularından bir tanesi olmuştur. Sanayi devrimi sonrası yükselen üretim ve tüketim, doğa ile insan arasındaki ilişkinin seyrini değiştirmiş, doğaya yüklenen anlamın daha fazla araçsallaşmasına sebep olmuştur. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası aşırı derecede artan nüfus ve üretim/tüketim sonucunda, karbon salınımı giderek artmış ve havada biriken metan gazlarının etkisi sonucunda küresel ısınma ortaya çıkmıştır. Küresel ısınmaya bağlı olarak meydana gelen iklim değişiklikleri, çölleşme, artan doğal afetler ve su kaynaklarının kuruması gibi

sorunlar, uluslararası ilişkilerin de gündemine oturmuş ve devletler bu sorunlara çözüm bulmak için ortak çalışmalar yapmaya başlamıştır. 1972 yılında Stockholm Konferansı ile başlayan uluslararası görüşmeler, günümüze kadar birçok anlaşmayı da içerecek şekilde devam etmiştir. Bu çabalar genel anlamda devletlerin girişimleriyle ekolojik sorunların üstesinden gelmeyi amaçlayan çabalar olmuş, genel anlamda etik bir sorgulamayı içermemişlerdir.

1970'li yılların sonlarında Avrupa'nın birçok önemli sanayi kentinde asit yağmurlarının yağmaya başlaması ise, sorunun her zamanki gibi geleneksel yöntemlerle çözülemeyecek kadar derin bir sorun olduğu konusunda bir kamuoyu oluşmasını sağlamıştır. İşte bu yıllarda, doğaya atfedilen araçsal anlamın sorgulanmaya başladığı siyasi ve felsefi fikirler de yine Avrupa'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeşil partilerin tüm Avrupa kamuoyunda sesini duyurmaya başladığı bu dönem, aynı zamanda Yeşil Siyasi Düşüncenin de yeşermeye başladığı dönem olmuştur. Örneğin bu yıllarda Almanya'da kurulan Yeşiller Partisi (Die Grünen) girdiği ilk seçimde parlamentoda 27 koltuk birden kazanmıştır (Richardson-Rootes, 1995: 21).

Yeşil teori, doğa ile insan arasındaki ilişkileri, devlet, ekonomi ve çevre ilişkilerini yeniden sorgulamayı amaçlayan ve eleştirel bir bakış açısıyla yeniden ele alan bir uluslararası ilişkiler teorisidir. Yeşil teorinin ne olduğunu ve hangi konumda durduğunu doğru şekilde anlamak için, öncelikle onun ne olmadığını anlamak, onu benzerlerinden ayırt etmek gerekmektedir. Yeşil teori, küresel ısınmanın da etkisiyle ortaya çıkan çevresel bozulmaların ekonomi, devlet, uluslararası yapı ve etik değerler ile olan ilişkisi üzerine eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır. Yeşil düşünce, bildiğimiz anlamda klasik çevrecilikten de bu yönüyle ayrılmaktadır. Ekolojik bozulmalara dikkat çekerek bu bozulmaların sebebini yönetim sorunu olarak gören ve kurumsal düzenlemelerle üstesinden gelinebileceğini iddia eden çevrecilerin aksine, yeşil düşünce, ekolojik bozulmaların temelinde yatan asıl problemin sistemin kendisi olduğunu, dolayısıyla düşünme sistemimizde ve kurumlarımızda radikal bir değişiklik yapılmaksızın, bu sorunlara çözüm geliştirmenin mümkün olmadığı üzerinde durmaktadır (Paterson, 2005: 235-236). Kısacası, Yeşil düşünceye göre sorunun kaynağı, doğaya araçsal bir anlam yükleyen ve onu kendi başına bir

değer olarak kabul etmeyen sistemin kendisidir. İnsan-merkezci düşüncelerin geliştireceği çözümler de bu sebeple her zaman eksik kalacak ve nihai çözüme kavuşmayacaktır.

Dolayısıyla, Yeşil Teori'nin insan merkezli (antroposentrik) bir bakış açısı yerine eko-merkezci bir bakış açısını öneriyor olması, onu diğer tüm siyasi düşüncelerden ayıran en önemli özelliğidir. Eko-merkezci bakış açısına göre, insanlar için bir önem atfedip etmemesi bir kenara bırakılarak, tüm canlılar ve doğanın kendisi, kendi başına bir değer ifade etmektedir (Paterson, 2005: 237). Bu değer, doğanın insana sağlamış olduğu faydanın ötesinde bir değerli olma durumudur. Bu ön kabulden hareketle, insanın doğanın merkezinde konumlandırıldığı siyasi düşünceler ve politik hareketler, ekolojinin geleceğini ve bekasını hiçbir zaman gündemlerinin merkezine oturtmamaktadır. Bu da, ekolojik sorunların önüne geçilememesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Yeşil teorinin eko-merkezcilikten sonra en önde gelen ikinci temel argümanı büyümenin sınırları argümanıdır. Bu tez temelde Meadows ve arkadaşlarının 1972 yılında Roma Kulübü için hazırlamış oldukları Büyümenin Sınırları tezine dayanmaktadır (Meadows vd. 1972). Bu teze göre, doğal kaynakların sınırlı olduğu bir evrende, nüfusun ve ekonomik büyümenin devamlı olarak artması mümkün değildir. Nüfus artışı ve ekonomik büyümenin aynı şekilde devam etmesi, doğal kaynakların sınırlarına yüz yıl içerisinde ulaşılacağı anlamına gelmektedir ve bu da dünyanın sonunun geleceği çıkarımına varmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik büyüme ve nüfus artışı bu şekilde artarak devam etmemelidir. Buradan hareketle Yeşil teori de, ekonomik çıkarlar için insanın doğayı sınırsız olarak kullanmasının, etik sorunların yanında, pratikte de mümkün olmadığı sonucunu doğurmaktadır. Sonuç olarak, bu iki argüman, eko-merkezcilik ve büyümenin sınırları tezleri birleştirildiğinde, Yeşil teorinin de çatısını oluşturmaktadır.

Ekolojiyi merkeze almak yerine insanı merkeze alan politik sistemlerin oluşturduğu en tahrip edici yapılardan biri de devlet merkezli sistemlerdir. Yeşil teoriye göre, devletin merkezde olduğu bir yapı, her zaman kendi çıkarlarını doğanın çıkarları karşısında üstün tutacak, olabildiğince fazla ekonomik büyüme ile kendi nispi gücünü artırma peşine düşecektir. Bu da, ekolojinin büyük zarara uğraması anlamına gelmektedir. Liberal yahut komünist olsun, yeşil teoriye göre tüm devlet merkezli yapıların amaçları üretim

araçlarını kontrol altına alarak üretimi olabildiğince artırmak ve kendisini güçlendirmektir. Bu da ekolojiye zarar vererek devletlerin de sonunun kendi kendilerine hazırlanması anlamına gelmektedir.

Buradan hareketle Yeşil Teori, devletlerin merkezinde olduğu uluslararası yapıların ve örgütlerin, radikal bir değişime uğramadıkça ekolojik sorunları çözmesinin mümkün olmadığı sonucunu çıkarmaktadır. Bu sorunlardan bir tanesi de, küresel ısınmaya bağlı olarak su kaynaklarının kurumasıdır. Devletler, su sorunlarını çözmek için bir araya geldiklerinde, öncelikli olarak ekosistemin, ekosistem içerisinde yaşayan canlıların bekasını düşünmek yerine, ekosistem üzerindeki kendi çıkarlarını korumaya yönelmektedir. Bu da sorunun temel kaynağından sapılması anlamına gelmekte, yeşil teorinin bütüncül bakış açısına sahip olunamadığı için de sorunların çözülememesine sebep olmaktadır. Bu sorunların ortaya çıkışlarına bakıldığı zaman da, yine devletlerin uyguladığı yanlış politikalar göze çarpmaktadır. Sorunu ortaya çıkaran kurumlardan ve siyasal yapılardan, aynı sorunları çözmelerini beklemek gerçekçi görünmemektedir.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, yukarıda bahsedilen su sorunlarının bir örneği olan Aral Gölü'nün kuruması sorunu ele alınacaktır. Aral Gölü'nü kurumaya götüren süreç tarihsel olarak incelendikten sonra, vakanın Yeşil Teori'nin varsayımları ile olan uyumu ortaya konulacaktır.

Aral Gölü Sorunu

Aral Gölü, ya da Aral Denizi, günümüzde Güneyinde Özbekistan, kuzeyinde ise Kazakistan'ın bulunduğu, bölgenin en büyük geçim kaynaklarından da bir tanesi olan Asya'nın Hazar Denizi'nden sonra en büyük ikinci, dünyanın ise en büyük dördüncü gölüdür. Her ne kadar deniz olarak adlandırılrsa da okyanusa açılmadığı için aslında Aral bir göl statüsündedir. Aral Gölü ve çevresi, yüzyıllar boyunca bölgenin tahıl ambarı olma görevini üstlenmiş, aynı zamanda balıkçılık açısından da yine bölgenin en önemli ekonomik kaynaklarından bir tanesini oluşturmuştur. 1950'li yıllarda Aral Gölü'nde yapılan balıkçılığın tüm Sovyetler Birliği balıkçılık ekonomisinin üçte birini oluşturacak kadar büyük olduğu tespit edilmiştir.

Dünyanın en büyük dördüncü gölü olma niteliğini taşıdığı zamanlarda 68.000 km²'lik bir alanı kaplayan Aral Gölü,

günümüzde bu alanın yalnızca yüzde 10'u kadar bir kısmını kaplayacak kadar küçülmüştür. Sovyetler Birliği'nin uyguladığı yanlış politikalar sonucunda kurumaya yüz tutan Aral Gölü'nde balıkçılık faaliyetleri 1980'li yıllarda durma noktasına gelmiş, Aral Denizi'ne ait olan birçok balık türünün nesli tükenmiş, göldeki tuzluluk oranının artışı, su seviyesinin düşüşü ve kimyasal atıkların fazlalığı dolayısıyla Aral Gölü'nün kalan yüzde 10luk kısmı da yaşama elverişsiz bir duruma gelmiştir (Micklin, 2016: 5).

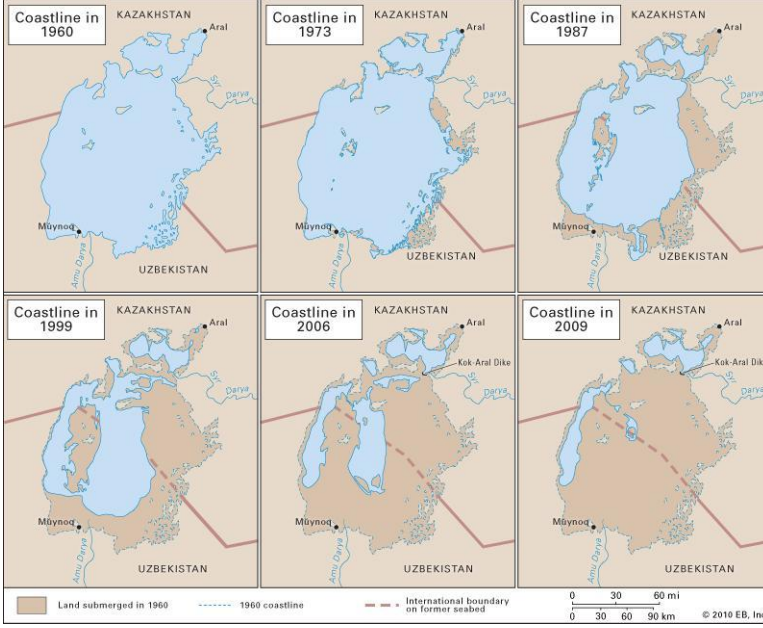
Aral Gölü'nün kuruyuş hikayesi, 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin Özbekistan ve çevresi ile ilgili geliştirdiği projelerle başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin tekstil üretimi ve silah sanayi için oldukça fazla pamuğa ihtiyaç duyması, bölgenin iki ana su kaynağı olan Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin yolunu değiştirmesine sebep olmuştur. Doğal haliyle Aral Gölü'nü besleyen bu iki nehir, Özbekistan'daki pamuk tarlalarını sulamak için kullanılmaya başlanmış ve bu da Aral Gölü'nün seviyesinin düşmeye başlamasına sebep olmuştur. Yine bu dönemde, Sovyetler Birliği kimyasal atıklarını da Aral Gölü'ne boşaltmaya başlamıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde, Aral Gölü'nün seviyesinin düşmeye başladığı açık bir şekilde görülmüş, ancak pamuk üretimini düşürmemek adına nehirler Özbekistan tarlalarını sulamak için kullanılmaya devam edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden yıllarda, Aral Gölü'nün su seviyesi iyice azalmış, gölün ortasında bulunan tepelikler ortaya çıkmaya başlamış ve Aral Gölü ikiye bölünmüştür. Kuzey ve güney olarak ikiye bölünen Aral Gölü'nün ortasında beliren tepede, Sovyetler Birliği'nin geçmişte boşalttığı kimyasal atıklar ortaya çıkarmıştır. Bu atıklar, zamanla rüzgâr yoluyla tüm bölgeye dağılmaya başlamış, bu da bölgedeki tüm canlıların sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde Türkmenistan ve Özbekistan'daki bebek ölüm oranları 1000'de 80'e kadar yükselmiştir (Micklin, 2010: 204). Avrupa kıtasında bebek ölüm oranlarının 1000'de 5 dolaylarında olduğu düşünüldüğünde, durumun vahameti daha da iyi anlaşılacaktır. Kısacası, Sovyetler Birliği'nin ekonomik faaliyetlerini geliştirmek ve silah üretimini artırmak adına uyguladığı politikalar, ekolojik bir felaketle sonlanmıştır.

1991 yılı sonrasında bölgede yeni kurulan devletler: Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan,

kendilerini büyük bir ekolojik trajedinin ortasında bulmuşlardır. Bu döneme kadar Sovyetler Birliği'nin iç sorunu olan Aral Denizi sorunu, bu dönemden sonra bir uluslararası sorun haline almıştır.

Tablo 1: Aral Gölü'nün yıllar içerisindeki değişimi.

Kaynak: <https://www.journalofnomads.com/aryl-sea-ship-graveyard/>

Henüz kuruluş aşamasında olan bölge devletleri, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan, 1992 yılında Ülkeler Arası Su Kaynaklarının Yönetimi, Kullanımı ve Korunmasına Yönelik İşbirliği Anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşma çerçevesinde, Aral Gölü ve bölgenin temel su kaynağı olan nehirlerin korunması amaçlanmıştır. Ancak ülkeler arasında işbirliğini sağlamak adına kurulan bu kuruluş ve diğer tüm ikili anlaşmalar, bölge devletlerinin kendi çıkarlarını ortak çıkarların üzerinde tutmaları sonucu başarısızlığa uğramıştır. Bunun yanı sıra Kazakistan ve Özbekistan arasındaki siyasi çekişmeler ve devletlerin ulusaltı sorunları gibi birçok sebep, devletlerin işbirliğine yaklaşmasının önüne geçmiştir (Rakhimov, 2010: 97). Devletler bu işbirliği çabaları sırasında, diğer ülkelere karşı daha fazla kazançlı çıkacakları politikalar izlemiş, bu da faydalı bir işbirliği yapılmasına engel olmuştur. Bunun yanında, enerji fakiri olan ülkeler ve su fakiri olan ülkeler, enerji ve su takası yaparak

sorunu bir başka on yıla erteleme yoluna gitmişlerdir. Bu çözüm yolu da sorunun kökenine inilmemesine ve kalıcı bir çözüm getirilememesine yol açmış, devletler işleri her zamanki yöntemlerle idare etme yolunu seçmiştir.

Sonuç olarak devletler, diğer devletlerin kendilerinden daha kazançlı çıkacakları anlaşmaları reddetme yoluna giderek, sadece kendilerinin daha karlı çıkacağı senaryoları uygulamaya almaya çaba sarf etmiş, bu da uluslararası bir işbirliğinin mümkün olamamasına sebep olmuştur. Bunun yanında devletler, su sorunlarının devletlerarasında büyük çatışmaya dönme riskinin düşük olması - en azından kısa vadede - sebebiyle, konuyu yumuşak politika konusu olarak görmüş, dolayısıyla da sorunları çözüme kavuşturmak için büyük çabalar sarf etmeyi reddetmiştir. Bu bakış açısı ile duruma yaklaşan devletler sonuç olarak, bölgede yaşayan insanların ve diğer canlıların güvenliğini ikincil görmüşler, devletin güvenliğini tehlikeye atmayacak bir konuda inisiyatif almak istememişlerdir.

Aral Gölü sorununa ekolojik güvenlik perspektifinden bakıldığında, sorunun devletlerin kısa vadeli çıkarlarından çok daha büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ekolojik felaket, uzun vadede devletlerin bekası ve güvenliği için de büyük sorun teşkil etmektedir. Bu sorunların işbirliği ile çözülemiyor oluşu da, realistlerin açıkladığı gibi uluslararası politikanın anarşik yapısı ile açıklanamaz. Çünkü, Aral Gölü ve çevresinde yaratılan ekolojik sorunlar, Sovyetler Birliği döneminde bir iç sorun olarak ortaya çıkmış ve devlet içi sistemde dahi çözülememiştir. Bunun nedeni ise, devletlerin ekolojik konuları devletin egemenlik alanının yanında ikincil olarak görmesi ve kısa vadeli çıkarlarına odaklanmalarıdır. Ayrıca çevresel sorunların tamamen eko-ulusalcı bir bakış açısıyla ele alınması da sorunların çözümü için bir işbirliği yapılmasını engellemektedir (Park-Adibayeva, 2020: 18). Liberal yaklaşımlar ise, çevre sorunlarının çözülemeyişini Ortak Malların Trajedisi üzerinden açıklamaktadır. Ortak Malların Trajedisi de yine rasyonel olarak kabul edilen devletlerin merkezinde olduğu anarşik yapılarda ortaya çıkan bir sorundur. Yani sorunun kökeninde bu perspektifle bakıldığı zaman da yine devletlerin kendi çıkarlarını maksimize etme çabaları yatmaktadır. Sonuç olarak, çevresel sorunların üstesinden gelmek, ekolojinin merkeze alınmadığı yapılar ile mümkün görünmemektedir. Bu ise,

uluslararası yapıların ve devlet merkezli sistemlerin radikal şekilde sorgulanmasına olan ihtiyaca işaret etmektedir.

Merkezi Asya'da devletin merkezde olduğu ve ekonomik büyümeyi amaçlayan projelerden bir başkası da günümüzde Çin'in girişimleriyle ortaya konulan Kuşak-Yol Projesi'dir. Tıpkı Aral Gölü'nün kurummasına giden süreçte olduğu gibi, Kuşak-Yol Projesi de Merkezi Asya'ya kısa vadede ekonomik bir refah getirebilme kapasitesine sahip olmakla birlikte, orta ve uzun vadede ekolojik güvenliği tehdit eden büyük bir soruna dönüşme riski taşımaktadır. Çalışmanın sıradaki bölümünde, Çin'in Kuşak-Yol Projesinin Merkezi Asya ve ekoloji için ifade ettiği değer ortaya koyulacak, projenin yol açabileceği muhtemel ekolojik sorunlara dikkat çekilecektir.

Çin ve Kuşak-Yol Projesi

Merkezi Asya'da var olan çevresel sorunlar, su kıtlığı, tarımsal üretimdeki verimsizlik gibi sebepler, bölgenin ekonomik olarak da geri kalmasının en önemli nedenleri arasında gösterilebilir. Tüm bu kaynak sorunlarının yanı sıra, ülke nüfuslarının çok hızlı artıyor olması da, gelecek 20 yılda Merkezi Asya ülkelerinin karşı karşıya olduğu ekonomik sorunları daha da derinleştirmektedir. Tüm bu sebeplerle, Çin'in öncülüğünü yapmış olduğu Kuşak-Yol Projesi, Merkezi Asya devletleri için ekonomik bir refah kapısı olarak algılanmış ve projenin Çin Halk Cumhuriyeti yetkilileri tarafından ilk kez dile getirilmesinden itibaren bir çıkış yolu olarak addedilmiştir.

Kuşak-Yol Projesi (Belt and Road Initiative ya da kısaca BRI), Çin Halk Cumhuriyeti'nin girişimleriyle, 70 ülkede gerçekleştirilecek altyapı çalışmaları ile beraber eski İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması ve bu sayede Çin ile Roma medeniyetlerinin birbirlerine bağlanılarak ekonomik bir ağ oluşturulmasına dayanan girişimdir. Yeni İpek yolu olarak da adlandırılan bu proje, ilk kez Xi Jinping tarafından 2013 yılında Kazakistan'a yaptığı bir ziyaret sırasında dile getirilmiştir¹. Çin, bu girişimini 2049 yılına kadar tamamlamayı hedeflemektedir. Kuşak-Yol Projesinin hayata geçmesiyle, Merkezi Asya ülkelerinin Avrupa ile Çin'i birbirlerine bağlayan bir köprü görevi görecektir.

¹ Çin Dışişleri Bakanlığı ağ sayfası: <https://www.fmprc.gov.cn/> Erişim, 05 Ocak 2021.

bölgedeki altyapı yatırımlarının gelişmesi, ulaşım alanında kara yolları ve tren yolları üzerinde büyük yatırımlar yapılması, kısacası bölgenin bu proje için bir koridor görevi görerek büyük ekonomik kazanımlar elde etmesi anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte Kuşak-Yol Projesi'nin, Merkezi Asya ülkelerinin ekonomik beklentilere fazla odaklanmaları neticesinde yeterince konuşulmayan farklı potansiyel sonuçları da bulunmaktadır. Bu denli yüklü bir ekonomik büyümenin bölgeye sağlayacağı ekonomik imkanların yanında, çevresel bozulmalar ve ekolojik felaketleri de beraberinde getirme ihtimali oldukça yüksek bir olasılıktır. Hali hazırda ekolojik olarak son derece kırılgan olan ve günümüzde dahi su kıtlığı, hava kirliliği, çevresel göç gibi önemli ekolojik sorunlarla yüzleşmekte olan bölge ülkeleri, hızlı bir ekonomik büyüme sonucunda ekolojik olarak daha kırılgan hale gelme tehlikesiyle karşı karşıyadır. (Howard-Howard, 2016: 2). Kuşak-Yol Projesi'nin ekonomik başarısının, orta ve uzun vadede yaratacağı çevresel problemler göz önünde bulundurulmadığı takdirde, Aral Gölü ve çevresinde yaşanan ekolojik sorunlar, Merkezi Asya'nın da birçok bölgesinde tekerrür edebilir. Tarihte tüm ekonomik büyüme politikalarının olduğu gibi, Kuşak-Yol Projesi de üretim kapasiteleri artırmak adına insan ile doğa arasında olan ilişkiyi insanın lehine bozma, dolayısıyla orta ve uzun vadede insanlığın kendisine de zarar verecek olan bir ekolojik yıkımı getirme potansiyeli taşımaktadır. Özellikle yerelliğin yerini küreselleşmenin almaya başladığı son yüzyılda, ekonomik verimin artırılmasının her zaman ekolojik dengenin bozulmasıyla sonuçlanmış olması, Kuşak-Yol projesinin zaten hali hazırda ekolojik olarak kırılgan olan bölgeyi daha da tehlikeli risklerle başa bırakabilme kapasitesine sahip olduğunu da göstermektedir.

Kuşak-Yol Projesi'nin bölgede sebep olabileceği en önemli problemlerden bir tanesi, bölgenin su sorunlarıdır. Mevcut durumda dahi su fakiri olan Merkezi Asya bölgesi, kısıtlı su kaynaklarının kirletilmesi ile beraber suya daha da fazla muhtaç bir ülke haline gelme tehlikesi ile karşı karşıyadır (Howard-Howard, 2016: 9).

Aral Gölü örneğinde de görüldüğü üzere, bölgedeki su sorunlarını ve anlaşmazlıkları çözmekte zaten son derece başarısız olan Merkezi Asya ülkeleri, artan ekonomik faaliyetler ile beraber

yükselecek olan su ihtiyacını da karşılayabilme kapasitesine sahip değildir (Howard-Howard, 2016: 9).

Bölgenin su sorununun daha da belirgin hale gelmesiyle beraber, zaten verimsiz olan tarımsal üretimin daha da düşmesi, bölgenin tarım ürünlerinin temininde tamamen dışarıya bağımlı hale gelmesine sebep oluşturabilecektir. Bu durum, ekonomik yapısını güçlendiren merkezi devletler için kısa vadede büyük bir sorun oluşturmuyor gibi görünmekle birlikte, bölgede yaşayan canlı türleri için de insanlar için de büyük bir felaket anlamına gelmektedir. Yaşanabilecek su ve gıda kıtlığı, ayrıca kırsal bölgelere yaşayan insanların, Kuşak-Yol projesiyle beraber gelişeceği öngörülen şehirlere toplu şekilde göç etmesini, bunun da şehirleşme sorunlarıyla beraber, yeni altyapı sorunlarını da beraberinde getirmesi mümkün görünmektedir.

Su kıtlığı ve tarımsal üretimde yaşanacak sorunların yanında, bölgede büyük bir göç akımı yaratabilecek bir diğer neden ise, Kuşak-Yol projesinin içerisinde yer alan ulaşım ağının genişletilmesi sonucunda ortaya çıkacaktır (Losos vd. 2019: 11). Kara yollarının geçtiği arazilerde yaşayan yerel halkların zorunlu olarak göçe tabi tutulması, insanları yerlerinden ettiği gibi, bin yıllardır süre gelen birçok geleneksel yaşam tarzına karşı da tehdit oluşturmaktadır. Bu da Merkezi Asya'nın kısa zamanda milyonlara ulaşan iklim mültecisi sayılarına ulaşabileceği anlamına gelmektedir. Kara yollarının yanında inşa edilecek binlerce kilometrelik tren yolları da karayollarının sebep olduğu şekilde sorunlara sebep olacaktır.

Ulaşım ağı ile beraber ortaya konulacak olan diğer projeler için de gerekli olan enerjinin, fosil yakıtlara ve kömür madenlerine yapılan yatırımlarla sağlanmasının planlanması, Kuşak-Yol projesinin oluşturabileceği yüksek karbon emisyonu oranları bakımından da ayrı bir tehlike yaratmaktadır (Gallagher vd. 2018: 35). Esasen, bu denli büyük bir yatırımın fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji ile karşılanması zaten mümkün görünmemektedir. Ancak projenin bölgeye getireceği kısa vadedeki ekonomik kazançlar devletlerin de çıkarları ile uyumlu olduğu için, büyük bir politik irade ile savunulmakta ve ekolojik ve sosyal sonuçlar göz ardı edilmektedir.

Ekolojik bozulmaların uluslararası siyasetin en önemli konularından bir tanesi haline geldiği 21. Yüzyılda, elbette trilyonlarca dolarlık bir yatırım alması beklenen Kuşak-Yol Projesi'nin çevresel etkileriyle ilgili de birçok çalışma bulunmaktadır. Çin hükümeti de bu yönde siyasi bir irade göstererek, birçok platformda, Kuşak-Yol girişiminin "yeşil" bir kuşak yol olarak hayata geçirilmesi yönündeki girişimlerinden söz etmektedir². Özellikle bölgenin çok hızlı gelen ekonomik yatırımlar karşısında çevresel olarak savunmasız kalmaması amacıyla, Çin Halk Cumhuriyeti önderliğinde birçok uluslararası denetim kurumları oluşturulmuştur. Kuşak-Yol Ekolojik ve Çevresel İşbirliği Planı ve 2017 yılında Çin ile beraber birçok ortak devletin bakanlıklarının ortak çalışmasıyla yayımlanan Yeşil Kuşak-Yol Girişimleri Rehberi, bu girişimlerden en önemlileri olarak ön plana çıkmaktadır.

Çin'in temsil etmekte olduğu bu 'yeşil' politikalar ve girişimler, uluslararası alanda da önemli bir ilgiye mahzar olmuş ve birçok çevreci kuruluş tarafından bu yönüyle destek görmüştür. Çin'in hem yatırımcı ülkeler hem de ev sahibi ülkeler için bir takım hukuki düzenlemeleri devreye sokmayı başarması, bunların yanı sıra şeffaf ve denetlenebilir bir Kuşak-Yol yol haritası oluşturulması durumunda, Yeşil bir dönüşümün sağlanabileceği yönünde çevreci görüşler dile getirilmiştir (Zhu-Song, 2018).

Ancak, çevreciler tarafından bahsedilen bu yeşil büyüme stratejileri, temel olarak Yeşil teorinin üzerinde durduğu temel politikalardan çok farklıdır. Çevrecilerin bahsettikleri bu revizyonlar aslında, "sürdürülebilir kalkınma" hedeflerini işaret etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik gelişmenin dayandığı doğal kaynakların tamamen tüketilmesini önleyerek, gelecek kuşaklar için de gelişmenin ve kalkınmanın devam ettirebilmesini sağlamak üzerine kurulmuş olan çevre politikalarını adlandırmak için kullanılan bir kavramdır. Ancak sürdürülebilir kalkınma, tanımından da belli olduğu üzere, doğaya araçsal olarak bir anlam atfetmeye devam ederek geleneksel insan-merkezci felsefe ile aynı çizgide seyretmektedir. Dolayısıyla, doğa ile insan arasındaki ilişkinin bir sömürü düzeninde devam etmesine

² China's Belt and Road is 'green and clean,' says Xi, <https://www.dw.com/en/chinas-belt-and-road-is-green-and-clean-says-xi/a-48495226>, Erişim, 05 Ocak 2021.

karşı olmadığı gibi, sadece doğal kaynakların yönetimine yönelik bazı revizyonlar yapılması gerektiği görüşüne dayanır. Ancak yeşil düşünce, insan ile doğa arasındaki ilişkinin hiyerarşik olarak kurulmasına itiraz getirerek sürdürülebilir kalkınma ile en başından taban tabana zıt bir duruş sergilemektedir. Dolayısıyla, sorunların asıl sebebi olan insan merkezli düşünce sisteminin içinde çözümü aramak, en başından sorunu çözememek anlamına gelecektir. Bugüne kadar uygulanan sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ve bu hedeflerin vermiş olduğu sonuçlara bakıldığı zaman da yeşil teorinin bu iddiasının doğruluğu ortaya çıkmaktadır.

Doğal kaynakların, dolayısıyla sermayenin uluslararasılaşmasına dayanan küreselleşme de belli güç merkezleri için (bu örnekte devletler ve uluslararası şirketler) fayda getirmekle beraber, yeşil teorinin bütüncül bakış açısıyla incelendiğinde, öncelikle doğanın tahrip edildiği bölgedeki canlılar, doğal habitat, bölgede yaşayan insanlar, ardından ise tüm ekoloji için büyük bir zarar getirmektedir. Bu durumun önüne geçmenin yolu ise, temel hedef olarak ekonomik büyümeyi hedefleyen politikaları ve bu politikaların sonuçlarını radikal bir şekilde sorgulamak, güvenliğin merkezine ise ekolojiyi koymakla mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, geçtiğimiz yüzyılda pamuk üretimini artırarak ekonomik refahı artırma planları üzerinden Merkezi Asya'da uygulanan Sovyet politikalarının doğurduğu ekolojik felakete varan sonuçlar, gelecek on yıllarda ise Çin'in ekonomik hedefleri doğrultusunda uygulamak istediği politikalar sonucunda tekrarlanma riski taşımaktadır. Ekolojinin güvenlikleştirilmesinin amaçlanmadığı tüm senaryolar, farklı ölçütlerde ekolojik sorunlar yaratma kapasitesine sahiptir. Üstelik küresel ısınmanın sonuçlarının daha çok hissedileceği ve merkezi Asya ülkeleri için de büyük sorun oluşturacağı yakın gelecekte, Kuşak-Yol girişiminin çevresel sonuçları çok daha yıkıcı olabileme potansiyeli taşımaktadır.

İnsanın ekolojinin bir birleşeninden fazlası olmadığı anlayışının bölgede yerleştirilebilmesi, ekoloji yanlısı politikalar oluşturmanın yegâne yoludur. Doğanın ve insanın çıkarları ayrıştığı zaman, günümüzde tüm dünyada var olan ve yer yüzündeki yaşamı temelden tehdit eden sömürü anlayışı hâkim olmaktadır. İçinde yaşadığımız uluslararası sistem, sorunların temel sebebi olması dolayısıyla, kendi içerisinde ekolojik sorunlara çözüm aranabilecek bir sistem değildir. Gerek Merkezi Asya

gerekse tüm dünyada yaşanmakta olan çevre sorunlarının çözümü, ancak daha az ürettiğimiz ve daha fazla eko-merkezli düşündüğümüz bir senaryoda çözüme kavuşturulabilir. Sonuç olarak anlaşılması gereken temel nokta, Rachel Carson'ın belirttiği üzere, doğanın bir parçası olan insanın, doğayla girdiği mücadele aslında kendisine karşı giriştiği bir mücadeleden başka bir şey olmadığıdır.

Sonuç

Sonuç olarak bakıldığında, Aral Gölü dünyanın en büyük dördüncü gölüyken, bugün tamamına yakınının kurumuş olduğu gözlemlenmektedir. Sovyetler Birliği döneminden itibaren uygulanan hatalı politikalar Aral Denizi'nin sonunu getirirken, kurtarılmasına yönelik çalışmaların da yanlış bir perspektifle soruna yaklaşıyor olması, sorunun çözümünün kolay olmadığı izlenimi vermektedir. Bölge ülkeleri hükümetlerinin, Aral Denizi'ni kurtarmak üzere çaba sarf eden bilim insanları hakkında "Aral hakkında makale yazan herkes, bunun yerine göle birer kova su dökse daha faydalı olurdu" şeklinde gayri ciddi yorumlarda bulunmaları, devletlerin ekolojik sorunlara olan bakışını da özetler niteliktedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren bölge ülkeleri bu sorunu çözmek için işbirliği çabalarında bulunsalar dahi, yukarıda bahsedilen gayri ciddi tavırlar, ekolojinin güvenliğinin devletlerin politikalarında yer etmemesi, çevre bilincinin bu ülkelerde son derece düşük olması gibi sebepler, Aral Denizi'nin kurtarılamaması sonucunu doğurmuştur. Aral Gölü üzerinden bölgede yaşanan çevresel sorunlardan hareketle, devletlerin kendi çıkarlarını ön plana alarak ekonomik kazanç elde etmek üzere uyguladıkları politikaların, daha büyük ekolojik sorunlar yarattığı, bunun ise hem etik açıdan hem de uzun vadeli ekonomik kazançlar açısından oldukça olumsuz etkilere sahip olduğu söylenebilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünden çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan bir tanesi, ekolojik sorunların çözüme kavuşturulmasındaki en büyük engelin devlet merkezli sistem olduğudur. Sovyetler döneminde bir iç sorunken Aral Gölü'nün kurutulması da sorun uluslararası bir mahiyet kazandıktan sonra uluslararası çabaların başarısız olması da devletlerin merkezinde olduğu sistemlerin çevresel sorunları -gerek ulus içi gerek uluslararası olsun - çözmekte başarılı olamadığını göstermektedir.

Dolayısıyla, doğayı olabildiğince kullanarak ekonomik kazanım elde etmeye çalışan sistemlerin gerek fayda açısından gerek ise etik açıdan sorunlu olduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Kısa vadede ekonomik kazanımlar sağladığı düşünülen devletler de uzun dönemde bu durumun olumsuz etkilerini tecrübe etmektedirler. Dolayısıyla devletlerin faydacı politikalarının da miyop bir görüşe sahip olduğunu söylemek gerekmektedir.

Merkezi Asya'daki ülkelerin ekolojik sorunlara bakışını özetleyen Aral Gölü örneğinden sonra, makalenin bir sonraki bölümünde ise yeni bir ekolojik felaket yaratma kapasitesine sahip olan Kuşak-Yol Projesi üzerinde durulmuştur. Gerek Sovyetler Birliği'nin geçtiğimiz yüzyıldaki çıkar tanımlamalarına bakıldığında, gerekse bugün Çin Halk Cumhuriyeti ve Merkezi Asya devletlerinin çıkar tanımları analiz edildiğinde, Aral'da yaşanan sorunların aynılarının, üstelik bu kez daha şiddetli şekilde Kuşak-Yol Projesi vasıtasıyla da tekrar yaşanabileceği ortaya çıkmaktadır. Çinli ve uluslararası şirketler, her ne kadar "çevreci" yöntemlere sadık kalarak bir proje oluşturdukları üzerinde dururlarsa dursunlar, asıl amacı doğayı korumak olmayan, aksine doğal kaynakları kullanarak ekonomik çıkar elde etmeyi amaçlayan bir sistemin, ekolojik sorunları da çözüme kavuşturması mümkün değildir. Bu sorunun çözümü için, gezegenin uzun vadeli sürdürülebilirliğini ön plana alan, büyüme olmayan bir ekonomi anlayışının tahsis edilmesi, ayrıca devletlerin bu denli merkezde olmadığı bir siyasi yapının oluşturulması gerekmektedir. Tüm bunlar ise, günümüzde normlaşmış birçok tabunun radikal bir şekilde sorgulanmasını gerektirmektedir.

Kaynakça

AGAYEVA, Aygöl (2017), Orta Asya'da Su Sorunu: Havzalar ve Barajlar, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi* Cilt 1, Sayı 3: 35-62.

BENNİON, Polly ve diğerleri (2007), The Impact Of Airborne Dust On Respiratory Health in Children Living in the Aral Sea Region, *International Journal of Epidemiology*, Sayı 36, Oxford University Press.

CONCA, Ken ve ERİKA Weinthal (2016), *The Oxford Handbook of Water Politics and Policy*, Oxford University Press.

DOBSON, Andrew (2008), *Green Political Thought*, Routledge, London.

Gökpınar, Ekonomik Kalkınmadan Ekolojik Felaketlere: Çin'in Kuşak-Yol İnisyatifinin...

ECKERSLEY, Robyn (2013), Green Theory, *International Relations Theories*, Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (ed.), Oxford University Press, Oxford.

ELİZABETH Losos ve diğerleri (2019), *Reducing Environmental Risks from Belt and Road Initiative Investments in Transportation Infrastructure*, World Bank Group.

GLANTZ, Michael H. (2007), Aral Sea Basin: A Sea Dies, a Sea Also Rises. *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, Cilt 36, Sayı 4, 323-327.

GALLAGHER, Kelly Sims & Qi Qi (2018), *Policies Governing China's Overseas Development Finance Implications for Climate Change*, Boston.

HOWARD, Ken W. F. ve Karina K. Howard (2016), The new "Silk Road Economic Belt" as a Threat to the Sustainable Management of Central Asia's Transboundary Water Resources, *Environ Earth Sci* 75:844, 1-13.

MEADOWS, Donella H. ve diğerleri (1972), *The Limits To Growth; a Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, Universe Books, New York.

MİCKLİN, Philip (2016), The future Aral Sea: hope and despair. *Environ Earth Sci* 75:844, 1-15.

MİCKLİN, Philip (2010), The Past, Present, and Future of Aral Sea, *Lakes & Reservoirs: Research and Management*, Vol. 15.

PARK, JeongWon Bourdais. ve Aigul Adibayeva (2020), Contestation and Collaboration for Water Resources: Comparing the Emerging Regional Water Governance of the Aral Sea, Irtysh River, and Mekong River, *Journal of Asian and African Studies*, 1-23.

PATERSON, Mathew (2005), Green Politics, *Theories of International Relations*, S. Burchill ve A. Linklater (ed.), Green Politics, New York: Palgrave Macmillan.

RAKHİMOV, Mirzokhid (2010), Internal and external dynamics of regional cooperation in Central Asia, *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 1, 95-101.

RİCHARDSON, Dick. ve Chris Rootes (1995), *The Green Challenge*, Routledge, New York.

SORREL, Philippe (2006), *The Aral Sea: A Palaeoclimate Archive*, Doktora Tezi, Universität Potsdam

WEİNTHAL, Erika (2002), *State Making and Environmental Migration*, The MIT Press.

E-Kaynakça

DW, <https://www.dw.com/en/chinas-belt-and-road-is-green-and-clean-says-xi/a-48495226>. Erişim, 11 Ocak 2021.

Gökpınar, Ekonomik Kalkınmadan Ekolojik Felaketlere: Çin'in Kuşak-Yol İnisiyatifinin...

President Xi Jinping Delivers Important Speech and Proposes to Build a Silk Road Economic Belt with Central Asian Countries, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1076334.shtml. Erişim, 01 Ocak 2021.

United Nations, Global Issues, Water, <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/water/>, Erişim, 03 Ocak 2021.

ZHU, Shouqing ve SHA Song (2018), <https://www.weforum.org/agenda/2018/09/three-ways-china-can-make-the-belt-and-road-initiative-sustainable/>, Erişim, 01 Ocak 2021.

China's Belt and Road is 'green and clean,' says Xi, <https://www.dw.com/en/chinas-belt-and-road-is-green-and-clean-says-xi/a-48495226>, Erişim, 05 Ocak 2021.